

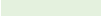
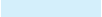
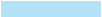
FIETSEN LANGS DE FRIESE ELFSTEDEN

LEGENDA

Fietsen langs de Friese Elfsteden

Kaartschaal: 1 cm = 1 km (ca 1:100.000)

- Trage route (samenvallend met knooppuntenroute)
- Snelle route (Elfstedenroute met eigen bewegwijzering)
- Landelijk knooppuntennetwerk

Kijkpunt	Woongebied
Verder kijkpunt	Bedrijventerrein
Kijkpunt stadsplattegrond	Zand
Accommodatie	Landbouwgebied
Camping	Bos
Restaurant	Moerassig gebied
Museum	Water
	Snelweg, autoweg
	Provinciale weg
	Plattelandsweg
	Fietspad
	Spoorlijn met treinstation

COLOFON

ISBN 978-94-6369-320-2

© 2025 Buiten & Schipperheijn *Recreatief*

Cartografie: AMV | Buiten & Schipperheijn,
Wouter van der Meijden

Omslagontwerp: Buiten & Schipperheijn

Foto omslag en pag. 13: Ad Snelderwaard. Overige foto's komen uit de volgende bronnen: wikipedia, wikimedia, pixabay, Rijksmuseum Amsterdam, tsjerkwert.nl, interessantetijden.nl, ssrp.nl, statenstinnen.nl, unsplash.

De auteur heeft dankbaar gebruikgemaakt van de websites: Comité 4/5 mei, Visit Friesland, Museum Tresoar en website kerksluiting.

Tom Waalewijn

FIETSEN LANGS DE FRIESE ELFSTEDEN

Buijten & Schipperheijn *Recreatief*
Amsterdam

INHOUD

Woord vooraf	5	Traject 5	32	Traject 10	66
Wegwijs door Friesland	6	Idskenhuizen-Oudemirdum 25 km		Hartwerd-Franeke 27,7 km	
Fietsen in het Fries	6	Sloten - Sleat	32	Bolsward - Boalsert	70
Het Friese Landschap	7	Traject 6	38	Franeke - Frjentsjer	72
De geschiedenis van Friesland	8	Oudemirdum-Stavoren 21 km		Traject 11	74
De Friese kerken	11	Stavoren - Starum	42	Franeke-Tzummarum 31,2 km	
Sporten op z'n Fries	12	Traject 7	44	Harlingen - Harns	78
De Elfstedentocht	14	Stavoren-Workum 17,6 km		Traject 12	80
Trajecten	15	Hindeloopen - Hylpen	48	Tzummarum-Ferwert 40 km	
Traject 1	16	Workum	51	Traject 13	84
Leeuwarden-Wommels 25 km		Traject 8	54	Ferwert-Anjum 33 km	
Traject 2	20	Workum-IJlst 15,8 km		Traject 14	88
Wommels-Scharnegoutum 23 km		IJlst	58	Anjum-Dokkum 23,3 km	
Traject 3	24	Traject 9	60	Dokkum	92
Scharnegoutum-Teherne 25 km		IJlst-Hartwerd 18,4 km		Traject 15	94
Traject 4	28	Sneek - Snits	64	Dokkum-Leeuwarden 28,6 km	
Teherne-Idskenhuizen 26 km				Leeuwarden - Ljouwert	98

Woord vooraf

Je wilt gaan fietsen in Friesland. Wat een goed idee! De grootste provincie van Nederland heeft allerlei moois te bieden, van de Friese Meren tot het Lauwersmeer, van de Wadden tot de Wouden. Deze provincie is heel divers: je hebt klei- en zandgrond, dorpen en steden, molens en kerktorens, museums en zelfs een mausoleum.

Tegelijk schuilt hierin de uitdaging, want wie wijst de weg in deze overvloed aan schoonheid? Hoe kom je van het ene naar het volgende hoogtepunt? Nu hoor ik je zeggen: er is toch al een fietsknooppuntennetwerk? Maar je hebt deze gids opengeslagen, waaruit blijkt dat je wel wat hulp kan gebruiken en de hand wilt aannemen die je wordt toegestoken. Deze gids kan helpen om door alle bomen het bos te zien, tussen alle sloten de weidse meren, tussen alle dorpen de steden. In deze gids worden de hoogtepunten van Friesland aangedaan, via de Elfsteden-fietsroute. Dat is een bestaande route van 255 kilometer langs de legendarische elf

steden. Daarnaast biedt deze gids ook een nieuw, speciaal uitgestippeld alternatief traject over de mooiste en smalste weggetjes, door de groenste weiden en langs de blauwste wateren. Uiteraard kom je niet alleen langs natuurschoon, ook voor wie geïnteresseerd is in cultuur, kunst en geschiedenis is er veel te zien.

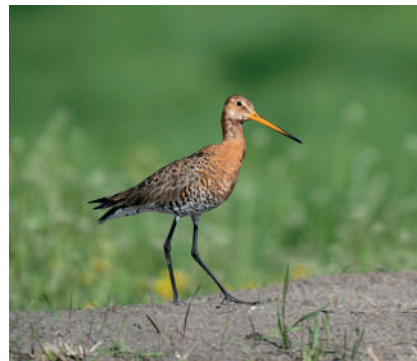
Beide routes worden in deze gids weergegeven. De 'alternatieve' route wordt uitgebreid beschreven en is van 'kijkpunten' voorzien. Dit zijn verklaringen bij wat je onderweg kunt zien: een bijzondere kerk of een standbeeld. Je leest er bijvoorbeeld ook een stukje geschiedenis of een verwijzing naar lokale cultuur. Daarnaast vind je onder het kopje 'verder kijken' extra verdieping over het gebied waar je fietst. Voor de elf steden is aparte aandacht. De mooiste plekjes zijn aangegeven op een stadsplattegrond, en er is informatie over de stad zelf.

De route is verdeeld in vijftien trajecten met een totale lengte van 388 kilometer. Je kunt er zo veel of zo weinig van fietsen als je wil: de route kan op elk punt worden begonnen of beëindigd. De route

volgt uitsluitend knooppunten, wat het kaartlezen makkelijk maakt. Verder zijn er ook knooppunten uit de omgeving opgenomen zodat je de route eventueel kunt aanpassen.

Op deze manier laat deze gids zich het best gebruiken: als een hulpmiddel voor de fietser die Friesland wil ontdekken. Ik hoop dat er met deze gids niets meer in de weg staat om Friesland en de Elf Steden te verkennen.

Tom Waalewijn

Wegwijs door Friesland

In Friesland gaat het er net even anders aan toe dan in de rest van Nederland. Iets waar de Friezen bekend om staan én trots op zijn. Reden te meer om alert te zijn en je ogen goed de kost te geven. Toch is het goed om je vooraf wat informatie mee te geven, ‘ter leering ende vermaeck’.

Fietsen in het Fries

Om goed de weg te kunnen vinden in Friesland is een korte cursus Fries geen overbodige luxe. Voor de Friezen is hun taal erg belangrijk, hoewel hét Fries eigenlijk niet bestaat. In Nederland spreken ze het Westlauwers Fries. In delen van Duitsland worden het Saterfries en Noord-Fries gesproken. Het ‘Nederlandse’ Fries kent vele dialecten. Zo is er o.a. het Woudfries, het Kleifries en het Hindeloopers. Daarnaast is er ook Stadsfries, maar dat wordt tot het Nederlands gerekend. Op basis van het Woudfries en het Kleifries is het Standaardfries ontwikkeld dat sinds 1956 een officiële taal is. De

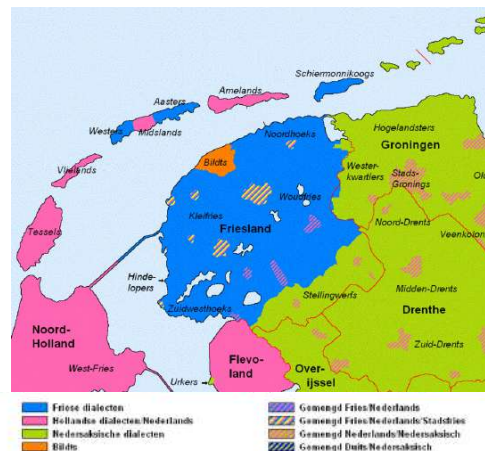
dialecten verschillen onderling sterk, met name het Hindeloopers (zie de stadsinformatie). Daarnaast is er het Bildts, dat een sterk Hollands karakter heeft (zie traject 12).

De aandacht voor het Fries is lang minimaal geweest. Rond 1580 verdween het Fries als rechts- en bestuurstaal. Mede door de inspanningen van Gijsbert Japicx (zie stadsinformatie Bolsward) nam de waardering voor de taal toe. Zijn teksten vormen zelfs de basis voor het huidige Fries als geschreven taal. In de 19^e eeuw was er een opleving van cultureel nationalisme, ook wel de Friese Beweging genoemd. Onderdeel hiervan was het verzamelen van volksverhalen waarmee de Friese mythologie nieuw leven werd ingeblazen (zie traject 1 en stadsinformatie Stavoren.) Sinds de tweede helft van de 20^e eeuw is er zelfs sprake van ‘verfriëzing’, waarbij Nederlandstalige geografische namen door Friese worden vervangen. Veel dorpen en gemeenten gebruiken zelfs uitsluitend nog hun Friese naam, zoals de gemeente Súdwest-Fryslân. In

deze gids worden de officiële namen voor dorpen en steden gebruikt.

Om beter de weg te kunnen vinden volgen hier een paar benamingen die je veel kunt tegenkomen:

strjitte (straat), **wei** (weg), **leane** (laan), **tún** (tuin), **buorren** (buurt; betekent ook vaak ‘straat’), **mar** (meer), **feart** (vaart)

Het Friese landschap

‘Verstaat u waar u fietst?’ Het clichébeeld dat het Friese landschap overal hetzelfde is, klopt beslist niet. Tijdens een fietsvakantie zul je oog krijgen voor de diverse landschapstypen. Om beter te begrijpen hoe het land is geworden tot wat het nu is, gaan we zo’n tweehonderdduizend jaar terug in de tijd.

In de voorlaatste ijstijd, in het Saalien, was Friesland bedekt met een dikke laag ijs. Gletsjers stuwden vanuit Scandinavië grote ijsmassa’s op, waardoor brede, ondiepe dalen ontstonden: de latere bedding voor rivieren als de Linde, de Tjonger en de Boorne. Met het ijs werden keien en leem meegevoerd en ontstonden er stuwwallen van keileem, zoals in het Gaasterland (zie traject 5). Later steeg de temperatuur en daarmee de zeespiegel, waardoor het water een laag klei afzette op de noordwestkust van Friesland. Nog weer later werden grote hoeveelheden zand binnen geblazen. Het smeltwater na de laatste ijstijd was gunstig voor de plantengroei, die dikke lagen veen vormden. Zo ontstonden rivierdalen, stuwwallen

van keileem, hoog- en laagveen, zand- en kleigronden. Daarnaast kreeg de zee invloed op het kustgebied en ontstonden er kwelders. De eerste Friezen vestigden zich op de zuidoostelijke zandgronden. Rond 600 voor Christus werden ook de kustgebieden bewoond doordat mensen woonheuvels opwierpen: terpen. De naam ‘terp’ betekent eigenlijk dorp, maar niet alle terpen zijn uitgegroeid tot een dorp. Ooit telde Friesland duizend ter-

pen. Ook in de omgeving komen ze voor, maar met andere benamingen, zoals het Groningse ‘wierde’.

‘Daar bewonen deze ongelukkige mensen hoge gronden of mensgemaakte verhogingen gebouwd boven het niveau van het hoogste tij die ze ondervonden, ze leefden in hutten op gekozen plaatsen en zijn als zeilers in schepen wanneer het water het land bedekt, maar wanneer het tij keert, zijn ze als schipbreukelingen

slachtoffers.' Het medelijden van Plinius de Oudere (23-79 na Christus) laat ons anders naar terpen kijken. Het waren dus geen idyllische paradijzen, maar noodzakelijke 'rotsen in de branding' waardoor men permanent in dit zeer vruchtbare gebied kon wonen. Door de vermenging van klei en zand, zavel genoemd, was er akkerbouw mogelijk en konden de kwelders worden beweide.

In de middeleeuwen veranderde Friesland sterk van vorm doordat grote delen werden ingepolderd. De Marneslenk, de Mid-

delzee (zie traject 1) en de zuidkant van de Lauwerszee veranderden in vruchtbare grond. In diezelfde periode werd het laagveen afgegraven, waardoor grote poelen en meren ontstonden (zie trajecten 4 en 8). Dit gebied wordt het Lage Midden genoemd.

De geschiedenis van Friesland

Op die hierboven beschreven bodem bouwden de Friezen hun leven en hun wereld. Hun naam hebben ze te danken aan de Romeinse generaal Drusus, die

hen in het jaar 12 voor Christus 'Frisii' noemde: 'krulharigen'. Daarmee worden de bewoners van de kuststreek tussen de Oude Rijn en de Eems aangeduid, een gebied vele malen groter dan het huidige Friesland, waar andere volken later ook binnentrokken.

Van deze 'oorspronkelijke' bewoners is helaas weinig bekend, aangezien ze zelf geen geschriften hebben nagelaten. Via de boeken van de Franken weten we dat Karel Martel, de grootvader van Karel de Grote, in 734 het leger van Groot-Friesland versloeg, waarna Friesland werd ingelijfd bij het Heilige Roomse Rijk. Erg heilig waren de Friezen niet, vandaar dat er grote zendingsreizen werden georganiseerd, door o.a. Willibrord, Liudger en Bonifatius (zie stadsinformatie Dokkum). De kerstening komt op gang, alhoewel er veel overredingskracht nodig is, vooral in de vorm van militaire dreiging. Of de bekering van de Friezen wel vrijwillig was, valt te bezien, want het was al voldoende om de doopbelofte uit te spreken en je te laten dopen. Aan die doop-

belofte kunnen we overigens wel aflezen wat de Friezen aanvankelijk geloofden: 'Ik zweer de duivel af, en alle duivelsoffers, en ik verzaak alle werken en woorden van de duivel, Donar, Wodan, Saxnot en de afgoden die hun gezellen zijn. Ik geloof in God de almachtige Vader, in Christus Gods Zoon en in de Heilige Geest.'

Doordat het rijk van Karel de Grote uiteenviel konden de Friezen lange tijd hun vrijheid behouden. Voor Friezen hield vrijheid in dat ze niet door 'buitenlandse' leiders werden geregeerd, vandaar dat ze de graaf van Holland niet erkenden. Dat niet iedereen het daarmee eens was blijkt uit de partijenstrijd tussen de Schieringers en de Vetkopers in de 14^e en 15^e eeuw. Deze strijd werd uiteindelijk beslist toen Albrecht van Saksen tot stadhouder van Friesland werd benoemd. Ook tijdens de Tachtigjarige Oorlog toonden de Friezen zich zelfstandig en autonoom. Na de moord op Willem van Oranje benoemden de Friese Staten Willem Lodewijk van Nassau-Dietz tot stadhouder. Tot 1747 behield Friesland

een eigen stadhouder. Het Nederlandse koningshuis stamt van deze lijn af. Tot 1795 bleef Friesland onafhankelijk en werd bestuurd door de Staten van Friesland. Naast dertig bestuursgebieden, grietenijen genoemd, waren daarin ook de Elfsteden vertegenwoordigd, elk met

twee man. Zo onafhankelijk was het ook weer niet, want het bestuur was voorbehouden aan een aantal adellijke families, die door ingewikkelde processen de macht in handen hielden. Na de invoering van de grondwet in 1848 raakte de adel zijn politieke privileges kwijt.

De Friese kerken

Denkend aan Friesland
zie ik hoge kerken
volhardend in oneindig
laagland staan,
en ook ondenkbaar
spitse torens
als hoge pieken
aan den einder staan;
en in de geweldige
ruimte verzonken
de kerkhoven
verspreid door het land,
doopvonten, kansels,

hoge pilaren,
banken en orgels
in een grootsch verband
de lucht hangt er laag
en de zon wordt er
langzaam
in veelkleurige glas-in-lood-
bundels verstrooid,
en in alle contreien
wordt de stem van de
kerksluiting
met zijn eeuwige leegstand
gevreesd en gehoord.

Dit gedicht van Sian Wierda beschrijft de problemen waarmee Friesland vanwege de ontkerkelijkheid te maken heeft. Want met ruim zevenhonderd kerken heeft deze provincie de hoogste kerkdichtheid van Europa, terwijl het aantal kerkleden al jaren daalt. Aangezien de meeste kerken in de middeleeuwen gebouwd zijn, vormt het behoud een grote uitdaging. Vandaar dat de stichting Alde Fryske Tsjerken is opgericht. Zij zorgt voor beheer, behoud en restauratie van kerken omdat die de 'skyline' van Friesland bepalen.

Uit die enorme hoeveelheid kerken blijkt hoe tolerant de Friezen waren. Hier is altijd ruimte geboden aan minderheden, zoals aan de mennonieten, de labadisten en de Rijnsburgse collegianten (zie traject 2.) Tijdens de Reformatie in de zestiende eeuw en de bijbehorende beeldenstorm, toen tolerantie niet bepaald hoog in het vaandel stond, konden de rooms-katholieken altijd nog in Friesland terecht. Plaatsnamen als Reahûs en Blauwhuis (zie traject 9) verwijzen daarnaar. Met name in Zuidwest-Friesland waren er

katholieke enclaves, zoals Sneek, Worum en Sint Nicolaasga, tot die in 1795 overbodig werden omdat vrijheid van godsdienst een recht werd.

De vele kerken hoorden vaak bij de talrijke kloosters die er in Friesland waren. Tegen het einde van de middeleeuwen waren dat er zo'n vijftig. De meeste kloosterordes waren vertegenwoordigd, en met name de benedictijnen, de cisterciënzers en de norbertijnen (die in verband werden gebracht met de Vetkopers). Vrijwel alle kloostergebouwen zijn verdwenen: geplunderd en beschadigd tijdens de beeldenstorm of gesloopt na 1580, toen ze eigendom van de calvinistische Staten van Friesland werden. De meeste kerken staan gelukkig nog fier overeind. Ze zijn vaak te bezoeken, wat zeker de moeite waard is. Veel kerken hebben preekstoelen en orgels van grote klasse, zoals die in Bolsward en Wijnaldum. Andere zijn juist beroemd vanwege hun muurschilderingen, zoals die in Franeker en Boazum.

Zolang er oog is voor deze schoonheid, hoeft een kerksluiting niet tot sloop te

leiden en zijn er zelfs goede alternatieve bestemmingen te bedenken, zoals de Westerkerk in Leeuwarden en de Museumkerken van Wierum en Janum bewijzen.

Sporten op z'n Fries

Friesland zou Friesland niet zijn als er geen 'eigen' sporten waren ontwikkeld: keatsen, fierljeppen en skûtsjesilen. Keatsen, of kaatsen, klinkt erg Fries, maar kent een Franse oorsprong. In de middeleeuwen was het een spel dat veel gespeeld werd, met name door de gegoe-de burgerij die daar tijd voor had. Later won de sport in met name Friesland aan populariteit. In steden als Franeker is de sport niet meer weg te denken (zie stadsinformatie Franeker). Deze sport speel je met twee parturen (teams) van drie spelers. De bal wordt met de handpalm geslagen, waarbij het de kunst is om de bal binnen het speelveld maar buiten het bereik van de tegenstander te slaan. Het skûtsjesilen, vooral bekend van de Sneekweek en het SKS kampioenschap in augustus, past in de Friese traditie

van zeilwedstrijden. Skûtsjes waren van oorsprong vracht- en beurtschepen en al sinds 1820 worden er wedstrijden mee gevaren. Een lucratieve sport, aangezien de winnaar er met een grote prijs vandoor kon gaan. Toch was de sport halverwege de 20^e eeuw bijna verdwenen, maar tegenwoordig is skûtsjesilen zo populair dat er tijdens het SKS kampioenschap maar liefst zestig skûtsjes in wel vier klassen meezeilen.

Het fierljeppen (een soort polsstokverspringen) is de jongste Friese sport, tenminste, in de huidige vorm. Al sinds mensenheugenis werden er lange stokken gebruikt om brede sloten over te steken, met name in het Lage Midden. In 1957 werd er in Winsum voor het eerst een fierljepwedstrijd gehouden. Dat is sindsdien steeds populairder en spectaculairder geworden. Tegenwoordig worden er aluminium polsen van wel tien meter lang gebruikt. Jaco de Groot heeft met 22,21 meter het verste van allemaal gesprongen. Dat is met recht 'fierljeppen' (sierlijk springen.)

De Elfstedentocht

Vanwege de klimaatverandering lijkt het een ijdele droom dat er ooit nog eens een Elfstedentocht wordt gereden. Wie weet is dat maar goed ook, want met elke winter die verstrijkt neemt het mythische gehalte van deze schaatswedstrijd toe. Mocht het toch nog eens zover komen staat het hele land op z'n kop, en niet alleen bij de Friezen.

Dat hadden de schaatsers nooit kunnen vermoeden toen ze de tocht op 2 januari 1909 voor het eerst reden. Dat het zwaar werd, dat wisten ze wel. Van de drieëntwintig schaatsers die begonnen haalden er slechts negen de finish. Hoewel dit als de eerste 'echte' Elfstedentocht wordt beschouwd zijn er oudere vermeldingen van een schaatsroute langs de elf Friese steden. Zo schreef J.H. Knoop in zijn *Historische beschrijvinge van Friesland* al in 1763 'dat goede Schaatsse-ryders op een winterse dag alle XI-steden van Friesland doorgereden en gezien hebben'. Er zijn ook 19e-eeuwse documenten over man-

nen én vrouwen die de tocht volbrachten. Na die tocht van 1909 nam mr. M.E. Hepkema het initiatief om een goede organisatie op poten te zetten. Op 14 januari 1909 werd de 'Vereniging De Friesche Elfsteden' opgericht. In 1912 kon de volgende tocht verreden worden, vervolgens in 1917, 1929, 1933, 1940, 1941, 1942, 1947, 1954, 1956, 1963, 1985, 1986 en 1997. Er bestaan ontelbare verhalen en anekdotes over de verschillende Elfstedentochten. Bijvoorbeeld dat van Karst Leemburg, die in 1929 bij een temperatuur van -18 graden de snelste was, maar daar een prijs voor moest betalen: hij moest een bevroren teen laten amputeren. Of het pact van Dokkum. Tijdens de tocht van 1940 spraken Piet Keijzer, Auke Adema, Durk van der Duim, Cor Jongert en Sjouke Westra af om samen over de finish te gaan waardoor ze samen wonnen. Helaas werkte dat in 1956 niet bij het pact van Vrouwbuurstermolen, toen er werd besloten dan helemaal maar geen prijs uit te reiken.

En dan heb ik het nog niet gehad over de 'hel van '63', over het jaar 1929 waarin er twee tochten werden verreden, of over het Siberische wonder van 1986 (met W.A. van Buren). De tocht der tochten spreekt tot de verbeelding en totdat de woorden 'It sil heve' of 'It giet oan' zullen klinken, hopen alle liefhebbers samen met de Friezen vurig dat het komende winter zover is.

Maar er is troost voor wie niet zo lang kan wachten. De Elfstedentocht hoeft niet per se per schaats te worden afgelegd, het kan ook met de fiets of de benenwagen. Sinds 1912 wordt er een fietstocht georganiseerd die sinds 1947 op Tweede Pinksterdag wordt verreden: 15.000 fietsers die 235 kilometer in één dag afleggen. Daarnaast wordt sinds 1946 met Hemelvaart de vijfdaagse Elfstedenwandeltocht georganiseerd. Ook kan de tocht per step of roeiboot worden gemaakt en een enkeling is in staat het zwemmend te doen.

TRAJECTEN

1 11fountains – Love

In alle Friese Elfsteden staat een fontein. Ze zijn onderdeel van een internationaal kunstproject en gemaakt door 11 kunstenaars uit 11 landen. Er komt niet alleen water uit, maar ook mist, stoom en zeewater. Er is er zelfs een waarop ijs ontstaat.

2 Startpunt Elfstedentocht

Sinds 1954 is WTC Leeuwarden het startpunt van de Elfstedentocht geweest. Bij toekomstige edities zal dat de Elfstedenhal zijn, waarna men in de Zwettehaven de schaatsen onderbindt.

3 Schoolplatenmuseum Deinum

In dit zeer oude terpdorp, ooit ontstaan aan de Middelzee, valt de 13^e-eeuwse St. Janskerk met karakteristieke kerktoeren (uit de 16^e eeuw) meteen op. Maar vergeet vooral het nostalgische museum van Piet Heeringa niet, met kaarten en leesplankjes.

4 Tol van Hoptille / Bolswardertrekvaart

99 bochten zou de vaart hebben. Vroeger

een levensader waarover boten vanaf het jaagpad door knechten, vrouwen en kinderen werden voortgetrokken. Aan de gevelsteen in het tolhuis kun je zien dat Bolsward de vaart onderhield en exploiteerde.

5 Lionserpolder

De oude krek en onregelmatige perceel aan de overkant van de vaart getuigen van de invloed van de (Middel)zee en van de boeren die in de eeuwen na de inpoldering het land hebben bewerkt. Nu is het een oase voor weidevogels als de grutto en de Kievit.

6 Het paaltje van Easterlittens

Een schoenmaker droomde ooit dat er in Amsterdam een goudschat lag. Maar toen hij daar aankwam, vertelde een monnik hem juist dat er een ketel met geld in zijn eigen achtertuin begraven was. Bij het paaltje van Easterlittens vond de arme schoenmaker zijn schat en hij leefde nog lang en gelukkig.

7 Terpdorp Iens

Hoe klein een dorp ook is, het heeft een kerk. Hier al sinds de 13^e eeuw. Binnen herinnert een rouwbord aan de familie Van Burmania die in de middeleeuwen een stins (verdedigbaar stenen huis) bewoonde.

8 Wommels, kaaspakhuisen en zuivelmuseum

In de 20^e eeuw ontstond een bloeiende kaashandel in dit terpdorp. Het groeide uit tot een grote plaats, mede door de komst van twee zuivelfabrieken. In het museum It Tsiispakhús wordt de hele geschiedenis uit de (kaas)doeken gedaan.

KNOOPPUNTEN

Beginpunt Station 17 - 99 -
77- 39 - 59 - 53 - 74 - 94 - 91 -
48 - 86 - 71

1 Station Leeuwarden

Dit monumentale waterstaatsgebouw van de derde klasse, vergelijkbaar met dat in Harlingen, stamt uit 1863, is ontworpen door Karel Hendrik van Brederode en in de loop van de jaren vaak verbouwd en gemoderniseerd. Eerst was alleen de spoorlijn naar Harlingen beschikbaar, maar in de jaren daarna kwam de verbinding met Groningen, Zwolle en Stavoren tot stand. De lijn naar Dokkum werd in 1997 definitief gesloten. Op het station staat het Monument voor Spoorwegper-

1

soneel. Deze zwarte gedenkplaat met gouden leeuw is opgericht ter nagedachtenis aan de zeven medewerkers van de Nederlandse Spoorwegen die in de Tweede Wereldoorlog om het leven zijn gekomen.

2 Middelzee

Naast de Noordzee en de Zuiderzee kende Friesland vroeger ook de Middelzee. Deze middeleeuwse zeearm verdeelde Friesland in Westergoa en Eastergoa, begon ten oosten van Bolsward en boog ten noorden van het huidige Sneek naar het noorden. De 'monding' lag in wat nu Het Bildt is, ten zuiden van het Borndiep tussen Ameland en Terschelling. Door dichtslibbing en inpoldering verdween de Middelzee rond de 14^e eeuw.

3 Tsjerkepaed

Het meeste verkeer in Friesland ging vroeger over water. Wegen waren er nauwelijks. Toch moest de verspreid wonende bevolking op zondag naar de kerk. Men liep dwars door de landerijen naar de

